

בני קטורה

וַיֹּסֶף אַבְרָהָם וַיִּקַּח אִשָּׁה וַיִּשְׁמָה קְטוֹרָה: (בראשית כה א-ד).¹

וּבְנֵי קְטוֹרָה פִּילְגֶשׁ אַבְרָהָם יְלֵדָה אֶת זְמֶרֶן וַיִּקְשֶׁן וַיִּמְדֶּן וַיִּשְׁבֶּק וַיִּשׁוּחַ וּבְנֵי יִקְשָׁן שָׁבָא וַדָּדָן: (דברי הימים א א לב).²

רש"י שיר השירים פרק ו פסוק ח

ששים המה מלכות - אברהם ויוצאי יריכו: בני קטורה שש עשרה, ישמעאל ובניו שלש עשרה, יצחק ובניו שלשה, בני יעקב שנים עשר, בני עשו שש עשרה, בדברי הימים, הרי ששים.³

בראשית רבה פרשה סא סימן א

"ויוסף אברהם ויקח אשה ושמה קטורה". כתוב: "אשרי האיש אשר לא הלך בעצת רשעים וכו'" (תהלים א א). "אשרי האיש" - זה אברהם; "אשר לא הלך בעצת רשעים" - זה דור הפלגה...⁴ "כי אם בתורת ה' חפצו" - "כי ידעתיו למען אשר יצוה את בניו וכו'" "והיה כעץ שתול" - ששתלו הקב"ה בארץ ישראל. "אשר פרו יתן בעתו" - זה ישמעאל; "ועלהו לא יבול" - זה יצחק; "וכל אשר יעשה יצליח" - אלו בני קטורה, שנאמר: "ויוסף אברהם ויקח אשה ושמה קטורה".⁵

בראשית רבה פרשת חיי שרה, פרשה סא סימן ו

"ויתן אברהם את כל אשר לו ליצחק" (בראשית כה ה).⁶ ... משל למלך שהיה לו פרדס, מסרו לאריס והיה בו שתי אילנות כרוכים זה לזה בכרך אחד, אחד של סם חיים ואחד של סם המות. אמר אותו אריס: אם משקה אני זה של סם חיים, זה של סם המות שותה עמו. ואם איני משקה זה של סם המות, היאך זה של סם חיים חי? חזר ואמר: אני אריס, עושה אני אריסותי ומה שהנאה לבעל הפרדס לעשות, יעשה בו. כך אמר אברהם: אם מברך אני את יצחק, עכשיו בני ישמעאל ובני קטורה בכלל, ואם אין אני מברך בני ישמעאל ובני קטורה, היאך אני מברך את יצחק? חזר ואמר: בשר ודם אני, אני היום כאן ומחר בקבר, כבר עשיתי את שלי, מכאן ואילך מה

¹ וקטורה יולדת לאברהם בנים רבים, שאת חלק אנחנו מזהים בהמשך ספרי התנ"ך כעמי הסביבה המוכרים לנו, ככתוב בהמשך שם: "ותלד לו את זמרן ואת יקשן ואת מדין ואת גיפן ועפר וחסן ואבידע ואלדעה כל אלה בני קטורה". עד שאומר פסיקתא זוטריתא (לקח טוב) בראשית פרק כה: "תוספתו של הקב"ה מרובה על העיקר, ישמעאל בן הגר הוא היה העיקר, ולפי שהיו בני קטורה לשון תוספות נתרבו". הזו היא ההבטחה לאברהם והיית לאב המון גויים? בשנה האחרת, התמקדנו על דמותה של **קטורה**: מי היא אותה קטורה ומה מעמדה? והפעם נרצה להתמקד בצאצאיה בניה של אותה קטורה: מי הם ומה מעמדם?

² וחוזרים הדברים ומסופרים בספר דברי הימים, אלא שכאן מכונה קטורה "פילגש". ראה פירוש רש"י לפסוק שם: "קטורה פילגש אברהם - כל גנאי שיכול לספר בהם, הוא מספר משום כבודו של יצחק. שכולם היו בני פילגש אבל הוא היה עיקר ואדון הבית". בפרשתנו אמנם מכונה קטורה "אישה", אבל צאצאיה הם במעמד משני, ככתוב בפסוקים ה' בהמשך פרק כה בפרשתנו: "ויתן אברהם את כל אשר לו ליצחק: ולבני הפילגשים אשר לאברהם נתן אברהם מתנת וישלחם מעל יצחק בנו בעודנו חי קדמה אל ארץ קדם". ומעמד הצאצאים הלוא מעיד על מעמד האם. כאמור, כבר הקדשנו דף מיוחד **לקטורה**, והפעם נרצה לדון בצאצאיה, בבני קטורה, שאחרי כל הגנאי שמטילים בהם ובאמם, ספק אישה ספק פילגש, צריך לזכור שהם צאצאי אברהם.

³ נפתח ברש"י, בו סיימנו את דברינו על **קטורה**, המבוסס על מדרש במדבר רבה י"ד (שאמנם מבחין בהמשך דבריו בין "קערות הכסף" - כל בני אברהם, כולל אלופי ישמעאל ואדום ובין "שבעים שקל בשקל הקדש" - בית יעקב). מי הם שישים המלכות? מי הם שישים הגיבורים אשר סביב מיטתו של אברהם? כל יוצאי יריכו! בני יעקב כבני ישמעאל ובני קטורה. ראה גם מדרש תהלים (בובר) מזמור ה: "אמר ר' זעירא: אף שיחתן של ישראל תורה היא, שהן אומרים תהא אח לשבעה ואב לשמונה. ר' יהושע בן לוי אומר: אב לשמונה זה אברהם, שהוא אב לשמונה. יצחק וישמעאל ושה בני קטורה, אח לשבעה, זה יצחק שהוא אח לישמעאל ולשה בני קטורה". כמאמר הפסוק במלאכי ב': "הלוא אב אֶחָד לְכָלֵנו הֲלֹא אֵל אֶחָד בְּרָאֵנוּ" (ראה תענית יח א). סיימנו כאמור ברש"י זה את דברינו על **קטורה** בפרשה זו בשנה האחרת והבטחנו שם לשוב ולדון בבני קטורה. והנה זכינו לקיים ההבטחה.

⁴ לגבי הקשר של אברהם לדור הפלגה ראה גם בראשית רבה לח' על שלושים המשפחות שיצאו מאברהם: מבני ישמעאל, בני קטורה ובני יצחק ומלאו את מקומם של שלושים המשפחות שהוצפו (במקום הופצו) בבולעני אדמה או במבול משני שבאו על ערים מסוימות באגן הים התיכון וארץ שניער. וכבר הרחבנו בקשר של **אברהם לדור הפלגה** בדברינו בנושא זה בפרשת נח.

⁵ כבר הרחבנו כאמור במדרש זה בדברינו על **קטורה** והצבענו על פרשה סא בבראשית רבה המוקדשת כולה לעניין החיים החדשים של אברהם עם קטורה אחרי מות שרה. כאן אנו דנים בבנים. ראה המדרג של בני אברהם מישמעאל דרך ישמעאל ויצחק לבני קטורה: "פריו יתן בעתו - זה ישמעאל; ועלהו לא יבול - זה יצחק; וכל אשר יעשה יצליח - אלו בני קטורה", שהוא כמובן מדרג כרונולוגי לפי חיי אברהם, אבל יש לו משמעות.

⁶ ובפסוק הבא: "ולבני הפילגשים אשר לאברהם נתן אברהם מתנת וישלחם מעל יצחק בנו בעודנו חי קדמה אל ארץ קדם".

שהקב"ה רוצה לעשות בעולמו יעשה.⁷ כיון שמת אברהם אבינו גלה הקב"ה על יצחק וברכו, הדא הוא דכתיב (בראשית כה) ויהי אחרי מות אברהם ויברך אלהים את יצחק בנו.⁸

ספרי דברים פרשת האזינו פיסקא שיב פסוק ט

"כי חלק ה' עמו", משל למלך שהיה לו שדה ונתנה לעריסים. התחילו עריסים גונבים אותה, נטלה מהם ונתנה לבניהם. התחילו להיות רעים מן הראשונים, נטלה מבניהם ונתנה לבני בניהם. חזרו להיות רעים יותר מן הראשונים. נולד לו בן, אמר להם: צאו מתוך שלי, אי איפשי שתהיו בתוכה. תנו לי חלקי שאהיה מכירו. כך, כשבא אברהם אבינו לעולם, יצאת ממנו פסולת ישמעאל וכל בני קטורה. בא יצחק לעולם, יצאת ממנו פסולת עשו וכל אלופי אדם. חזרו להיות רעים יותר מן הראשונים. וכשבא יעקב, לא יצאת ממנו פסולת, אלא נולדו כל בניו כשרים, כענין שנאמר: "ויעקב איש תם יושב אהלים" (בראשית כה כז).⁹

רמב"ן בראשית פרק לח פסוק ב¹⁰

"בת איש כנעני ושמנו שוע"י¹¹ - אמר אונקלוס תגרא, כלומר איש סוחר שבא לגור בארץ בסחורתו.¹² ודעתו לומר כי בני יעקב ישתמרו מלישא כנעניות כאשר צוה אביהם יצחק גם אברהם, וכן הזכירו בגמרא במסכת פסחים (נ א).¹³ והיו נשיהם מצריות עמוניות מואביות ומיוחסי בני ישמעאל ובני קטורה, ולכך יחד הכתוב על שאלו בן שמעון (להלן מו י) "ושאלו בן הכנענית" כי הוא לבדו בהם.¹⁴ וגם שם דרשו (בראשית רבה פ יא) שהיא דינה שנבעלה לכנעני.¹⁵

⁷ ראה לשון מדרש שכל טוב (בובר) בראשית פרק כה: "אמר אברהם: אני בשר ודם עובר, אם אני מברך את יצחק הרי אני מגרה בו את ישמעאל ובני קטורה. אלא אני הולך לבית עולמי, ומה שהקב"ה רוצה לעשות בעולמו יעשה". פרידה נאה ורגועה מהעולם.

⁸ המשל והנמשל במדרש זה לא ברורים, ראשית כי לא ברור מה פירוש שהאריס ממשך לעשות אריסות: להשקות או לעקור את סם המות? ובמשל, אברהם קיבל החלטה ברורה לשלח (לעקור) ולא לברך (להשקות). בניגוד למה שיעשה יצחק בנו בפרשה הבאה, אברהם נמנע מברכת בן אחד והעדיפתו על האחרים (ראה דברינו [בחירה בבכורה ומחירה](#) בפרשת תולדות), אבל משלח את ישמעאל ובני קטורה ונותן לקב"ה כביכול להחליט. ההרמוניה של המדרשים הקודמים נעלמה, ישמעאל ובני קטורה מכונים כאן "סם המוות" ואין לדעת אם השילוח עדיף על פני העדפה במתן ברכה. מה גרועה יותר? שנאת עשו או איבת ישמעאל? ובני קטורה היכן הם במשוואה? האם גם הם הפכו לאויבים של בני יעקב/ישראל? אגב, יש לשים לב למניית "בני ישמעאל ובני קטורה" בנשימה אחת, כפי שנראה הרבה להלן. זאת, אולי מנקודת ראותו של הדרשן את עמי הסביבה בתקופתו. אבל במקרא ובמדרש וגם בהלכה להלן יש הבדל ביחס לבני קטורה מזה של בני ישמעאל. מחד גיסא, בני קטורה משולחים עם מתנות (ליגטא, ראה מדרש תנחומא פרשת נח סימן יד: "אברהם התחיל בזקנה וביסורין ובפונדק ובלגטא". ליגטא בא מהמילה legatum או באנגלית legacy וצ"ע), בעוד שישמעאל מגורש עם אימו בחוסר כל (ראה דברינו [גירוש הגר וישמעאל](#) בפרשת וירא). מאידך גיסא, ישמעאל הוא שבא לקבור את אברהם ביחד עם יצחק (בראשית כה ט, ראה במפרשים ובמדרשים שם שעשה תשובה), בניגוד לקבורת יעקב שנראה להלן, בה בני ישמעאל וקטורה ונוספים עליהם בני עשו – מתנגדים. ועכ"פ, אברהם משלח אותם מעל פני יצחק. ואנו עדיין שואלים מה משמעות שילוח זה ומה משמעותו לגבי הקשר שלהם עם בני יעקב/ישראל?

⁹ ובהמשך המדרש שם "מהיכן המקום מכיר את חלקו? מיעקב, שנאמר: כי חלק ה' עמו יעקב חבל נחלתו" שם גם הדיון מי בעצם בחר במי "ועדין הדבר תלי בדלא תלי ואין אנו יודעים אם הקב"ה בחר ביעקב אם יעקב בחר בהקב"ה". זהו מדרש בחירה קלאסי שמעביר קו ברור בין אברהם ליעקב, ובהמשך כפי שכתבנו, גם בין תקופת האבות ולאחר מתן תורה. החל מיעקב "בחיר האבות" (או "הבחור שבאבות") כפי שמכנה אותו המדרש, משתנים כללי המשחק. מה שהיה נכון אולי בימי אברהם, אב המון גויים, שוב איננו נכון מיעקב-ישראל ואילך ובוודאי לאחר מתן תורה. מה יהיה איפוא היחס לבני קטורה ושאר צאצאי אברהם מכאן ואילך? בבואם להתגייר למשל? את צאצאי לוט (רות המואביה) נקבל ואת צאצאי אברהם נדחה?

¹⁰ בחרנו לשבץ את המדרשים והפרשנים עפ"י סדר המאורעות במקרא, מה שאולי איננו נכון לעשות במדרשים (ופרשנים) שנאמרו כל אחד בזמנו, מקומו ועניינו, אבל כך נוצר לטעמנו מתח ועניין המבליטים את הבדלי הגישות לנושא של בני קטורה.

¹¹ הפסוק המספר על יהודה היורד מאחיו והולך לעדולם למחוזו של חירה רעהו ונושא שם לאשה את בת שוע הכנעני.

¹² ראה הפסוק: "סדין עשתה ותמכור וחגור נתנה לכנעני", שהוא סוחר נודד, רוכל או תגר.

¹³ בדיון על הפסוק בזכריה יד: "ולא יהיה כנעני עוד בבית ה' צבאות" אומרת הגמרא שם שכנעני הוא תגר – רוכל/סוחר: "וכנעני מנלן דאיקרי תגר - דכתיב (בראשית לח) וירא שם יהודה בת איש כנעני. מאי כנעני? אילימא כנעני ממש - אפשר בא אברהם והזהיר את יצחק, בא יצחק והזהיר את יעקב, ויהודה אזיל ונסיב? אלא אמר רבי שמעון בן לקיש: בת גברא תגרא, דכתיב (הושע יב) כנען בידו מאזני מרמה".

¹⁴ שמעון שאחת מנשותיו לפחות הייתה כנענית וממנה נולד בנו המכונה "שאלו בן הכנענית", הוא, אומר רמב"ן, היוצא מן הכלל שבא ללמד על הכלל שבני יעקב לא נשאו נשים כנעניות ומשאר שבעת העממים רק ממיוחסי בני ישמעאל ובני קטורה. בתחילת פרשתנו שולח אברהם להביא אשה ליצחק בנו מנחור עיר מולדתו (תחנתו בדרך לארץ), ובסופה הוא מקיים את ברכת "אב המון גויים", כאלה שנכדיו יכולים להינשא להם. עכ"פ, גם לשיטת רמב"ן ששאלו בן הכנענית הוא "פסול", הוא נמנה בין שבעים הנפש של בית יעקב הבאים מצרימה והוא אחד משבעים השקלים בשקל הקודש (ראה הערה 3 לעיל).

¹⁵ ראה בראשית רבה פ כו במעשה דינה: "ויקחו את דינה מבית שכס ויצאו, ר' יודן אמר: גוררים בה ויוצאים, אמר ר' חוניה הנבעלת מן ערל קשה לפרוש, אמר ר' הונא: אמרה: ואני אנה אוליך את חרפתי וגו' (שמואל ב יג יג) עד שנשבע לה שמעון שנוטלה. הה"ד ובני שמעון וגו' ושאלו בן הכנענית (בראשית מו י) ר' יהודה אומר: שעשתה כמעשה כנענים. ר' נחמיה אומר: שנבעלה מחוי שהוא בכלל כנענים, רבנן אמרי: נטלה שמעון וקברה בארץ כנעני". וכבר דרשנו במעשה שכס ודינה בדברינו [צלולה הייתה החבית וערכתם](#) [אותה](#) בפרשת וישלח. עוד על שאלו בן הכנענית, ראה מדרש תנחומא פרשת פנחס סימן ב שהוא זמרי בן סלוא, אולי כשיטת רמב"ן שמדובר באדם פסול ואולי גם כשיטת בראשית רבה שנולד ממעשה אונס. ועם כל פסולו, האריך ימים כסרח בת אשר המפורסמת באריכות ימיה, כפי שמציין פסיקתא זוטרתא בפרשת פנחס. ועד כאן בדמות מיוחדת זו, נשוב לבני קטורה.

ורבותינו (שם פד יט) נחלקו בדבר. אמרו: רבי יהודה אומר: תאומות נולדו עם השבטים ונשאום.¹⁶ רבי נחמיה אומר: כנעניות היו. ויתכן שלא הקפיד רבי נחמיה בייחוסן, שלא נתכוון אלא לומר שנשא מנשי ארץ כנען, אבל היו מן הגרים והתושבים הבאים מכל הארצות או עמוניות ומואביות ומיתר העמים, כי לא נתכוון רק לחלוק על רבי יהודה שלא נשא אחיותיהם, שאחותו מן האם אסורה לבני נח (סנהדרין נח ב).¹⁷

מסכת סוטה דף יג עמוד א

א"ר יוחנן: בתחילה עד שלא ראו בכבודן של ישראל לא נהגו בהן כבוד, ולבסוף שראו בכבודן נהגו בהן כבוד, דכתיב: "ויבאו עד גורן האטד" (בראשית נ), וכי גורן יש לו לאטד? א"ר אבהו: מלמד, שהקיפוהו כתרים לארונו של יעקב כגורן זה שמקיפים לו אטד.¹⁸ שבאו בני עשו ובני ישמעאל ובני קטורה. תנא: כולם למלחמה באו, כיון שראו כתרו של יוסף תלוי בארונו של יעקב, נטלו כולן כתריהן ותלאום בארונו של יעקב.¹⁹

רשב"ם במדבר פרק יב פסוק א

... שאם בשביל צפורה דיברו, מה צורך לפרש כי אשה כושית לקח? וכי עד עתה לא ידענו כי ציפורה מדיינית היא? ועוד תשובה כי לא היתה כושית כי כוש מבני חם הוא, ומדיין מבני קטורה אשר ילדה לאברהם.²⁰

ספרי דברים פרשת וזאת הברכה פסיקא שמג

"וזרח משעיר למו", כשעומד הקב"ה ליפרע משעיר עתיד להרעיש את העולם כולו על יושביו כדרך שהרעיש במתן תורה... משל למלך שהיה מבקש ליתן מתנה לאחד מבניו והיה המלך מתירא מפני אחיו ומפני אוהביו ומפני קרוביו. מה עשה אותו הבן? עמד ופָּרַס את עצמו וסָפַר את שעריו. אמר לו המלך: לך אני נותן מתנה. כך כשבא אברהם אבינו לעולם יצא ממנו פסולת ישמעאל ובני קטורה חזרו להיות רעים יותר מן הראשונים. וכשבא יצחק יצא ממנו פסולת עשו וכל אלופי אדום חזרו להיות רעים יותר מן הראשונים. וכשבא יעקב לא יצא ממנו פסולת אלא נולדו כל בניו תמימים, כענין שנאמר: "ויעקב איש תם יושב אהלים".²¹ אמר לו הקב"ה: לך אני נותן את התורה, לכך נאמר: "ה' מסיני בא וזרח משעיר למו".²²

¹⁶ להלן ברמב"ן שכל אחד נשא את אחותו התאומה שזה איסור גם לבני נח, אבל באמת למה לא לפרש את דברי ר' יהודה שכל אחד נשא אחות תאומה של אח אחר מאם אחרת, ובדומה לאברהם אבינו שאמר על שרה "אחותי בת אבי אך לא בת אמי". ועל"פ אברהם נושא אחות, יעקב שתי אחיות והאחים שוב נושאים אחיות, ראה דברינו [קיימו האבות את התורה](#) בפרשת תולדות.

¹⁷ רמב"ן יעדיף כמובן את פירושו שבני יעקב לקחו נשים ממשפחת המורחבת, בנות ישמעאל וקטורה, צאצאי סבא אברהם (למה לא מבנות עשו שייחוסם הוא הכי גדול, בני אברהם ושרה, יצחק ורבקה?). אבל יש ליישב את דברי ר' נחמיה בגמרא שבני יעקב לקחו כנעניות, כפי שעולה גם מפשט הפסוקים לגבי יהודה ושמעון. רמב"ן מעדיף שאלה תהיינה אפילו עמוניות ומואביות (השפעה מאוחרת של רות? מקדמה של "עמוני ולא עמונית, מואבי ולא מואבית"? ומשאר תושבים וגרים ומיתר העמים, ובלבד שאין הן כנעניות. עיקר שיטתו של ר' נחמיה, היא להפיק משיטת ר' יהודה שנשא את אחיותיהם התאומות, אחות גמורה הן מהאב והן מהאם שאסורות גם לבני נח והרי לנו שבני ישראל מצוים כבני נח, ראה שוב דברינו [קיימו האבות את התורה](#) בפרשת תולדות. ועדיין, יש ליישב את דברי רמב"ן אלו עם דבריו על קטורה שהייתה כנענית בפירושו לבראשית כה ו (ראה שם שאברהם חש ליצחק ולא לעצמו) ואם כך, אז בני יעקב נישאו לנשים שהיו מאישה כנענית!

¹⁸ שהיו שותלים אטד, צמח קוצני ממשפחת הסולניים, כגדר ומחסום סביב הגורן (רש"י, שטיינזלץ).

¹⁹ בני יעקב (שנישאו לבנות בני קטורה) מבקשים לקבור את יעקב במערת המכפלה ובני המקום מסרבים ואף מוכנים לצאת לעימות צבאי בשל כך. (ראה סירובו הספציפי של עשו בבראשית רבה צז כא בשל המחלוקת על הקושאן של מערת המכפלה). רק כתרו של יוסף (עוצמת מצרים? ראה בראשית מט ט בתיאור החיל הכבוד שליווה את מסע הקבורה) משכנע אותם לחלוק כבוד ליעקב ועל"פ לא לראות במסע זה ניסיון לכבוש את ארץ כנען בידי מצרים כפי שאכן קרה מספר פעמים. כך או כך, בני קטורה (וישמעאל ועשו) מסמלים כאן את צאצאי אברהם שלא ירדו למצרים. יעקב זוכה כאן לקיום ברכת יצחק: "יעבדוך עמים אלו שבעים אומות, וישתחוו לך לאומים אלו בני ישמעאל ובני קטורה... הוי גביר לאחיק, זה עשו ואלופיו" (בראשית רבה סו ד), אך בניו חוזרים למצרים והארץ המובטחת לאבות נשארת בלי אף אחד מצאצאי יעקב, אבל עם רבים מצאצאי אברהם ואולי גם יצחק.

²⁰ הרי לנו גם את משה בענין של בני קטורה. משה לוקח את ציפורה לאשה שהיא מבנות מדין שהם מצאצאי קטורה. לציפורה יש ייחוס אבות לאברהם אבינו, בעוד שהאישה הכושית היא מבנות חם. לפיכך עליה הלעיזו אהרון ומרים ולא על ציפורה. רשב"ם שם (סוף פרשת בהעלותך) מתעמת עם הפרשנים, בראשם רש"י שאומרים [שהאישה הכושית](#) (דברינו בפרשת בהעלותך) היא ציפורה ומפריד בין השתיים. אבל לזמרי אין בעיה להלין על ציפורה (ועל אחותה שנישאה לאלעזר אחיינו של משה), כאשר משה ופנחס מתקוממים בזנות בנות מדין בשטים (בבא בתרא קט"ב, ויקרא רבה לג ד). ראה דברינו [שטים של זנות](#) בפרשת פנחס.

²¹ ראה בראשית רבה סח יא שיעקב מוודא שאמנם הוא הנבחר: "ויקח מאבני המקום. ר' יהודה אומר: "ב אבנים נטל, אמר: כך גזר הקב"ה שמעמיד "ב שבטים. אברהם לא העמידן, יצחק לא העמידן, ואני אם מתאחות זו לזו יודע אני שאני מעמיד "ב שבטים. כיון שנתאחו זו לזו ידע שמעמיד "ב שבטים. ר' נחמיה אומר: ג' אבנים נטל, אמר: אברהם ייחד הקב"ה שמו עליו, יצחק ייחד הקב"ה שמו עליו, ואני אם מתאחות הן ג' אבנים זו לזו אני יודע ששם הקב"ה מתייחד עלי, כיון שנתאחו הבין שהקב"ה ייחד שמו עליו. רבותינו אומרים: אמר: מיעוט אבנים שתיים. אמר: אברהם יצא ממנו פסולת - ישמעאל ובני קטורה, יצחק יצא ממנו עשו. ואני, אם מתאחות הן יודע אני שאינו יוצא ממני פסולת".

²² הגענו אל מתן תורה בו עובר הקו המפריד הברור בין בית יעקב שקיבל את התורה ובין העמים האחרים, בני קטורה בכללם, שסירבו לקבלה. המדרשים הקלאסיים הם בסגנון קצת אחר, דוגמת מדרש זה: "מלמד כשנגלה הקב"ה ליתן תורה לישראל חזרו על כל

מסכת סנהדרין דף נט עמוד ב

מילה מעיקרא לאברהם הוא, דקא מזהר ליה רחמנא: "ואתה את בריתי תשמר אתה וזרעך אחרך לדורותם", אתה וזרעך - אין, איניש אחרינא - לא. - אלא מעתה בני ישמעאל לחייבו! - "כי ביצחק יקרא לך זרע". - בני עשו לחייבו! - "ביצחק" - ולא כל יצחק. - מתקיף לה רב אושעיא: אלא מעתה בני קטורה לא לחייבו? - האמר רבי יוסי בר אבין ואיתימא רבי יוסי בר חנינא: "את בריתי הפר" - לרבות בני קטורה.²³

אבן עזרא שמות (הפירוש הארוך) פרק כא פסוק ב

והנה גם נקראו העברים שהם ישראל, כי ראינו שאמר משה לפרעה כה אמר ה' אלהי ישראל (שמות ה, א). וכאשר שאל פרעה מי הוא זה השם? אז השיבו: ה' אלהי העברים (שם, ג). והנה אלהי העברים כמו אלהי ישראל. והנה, אם ישראל נקראו עברים, בעבור שהם מיוחדים אל עבר, ישתתפו עמנו בני ישמעאל ובני קטורה ובני עשו. ואנחנו לא מצאנו קורא אחיך רק אדום לבדו. שהיה בבטן אחד עם יעקב.²⁴

במדבר רבה פרשת בלק, פרשה כ סימן יג

"ותרא האתון את מלאך ה' ותלחץ אל הקיר ... ויוסף מלאך ה' עבור ויעמוד במקום צר" (במדבר כב כה-כו) - מה ראה לקדמו שלשה פעמים עד שלא נראה לו? סימנים של אבות הראה לו. עמד לו בראשונה - היה ריוח מכאן ומכאן: "ותט האתון מן הדרך ותלך בשדה". בשנייה - לא יכלה לזוז אלא לצד אחד. בשלישית - "אין דרך לנטות ימין ושמאל". ומה היו הסימנים האלה? שאילו בקש לקלל בניו של אברהם, היה מוצא מיכן ומיכן, בני ישמעאל ובני קטורה. ואם בקש לקלל בני יצחק, היה מוצא בהן צד אחד, בני עשו: "ותלחץ אל הקיר". אלא בניו של יעקב לא מצא בהן פסולת ליגע בהן. לכך נאמר בשלישית: "במקום צר" - זה יעקב, דכתיב: "ויירא יעקב מאד וייצר לו" (בראשית לב ח). "אשר אין דרך לנטות ימין ושמאל - שלא מצא פסולת באחד מבניו.²⁵

אומות העולם שיקבלו את התורה ולא רצו לקבל, שנאמר: ויאמר ה' מסיני בא. נגלה על בני עשו הרשע אמר להן: מקבלין אתם את התורה? אמרו לו: ומה כתוב בה? אמר להם: לא תרצח. אמרו: כל עצמן שלאותן האנשים לא הבטיחן אביהם אלא על החרב ... ועל חרבך תחיה, היאך אנו יכולין לקבל את התורה? ... נגלה על בני עמון ומואב ... אמר להם: לא תנאף. אמרו לו: כל עצמן שלאותן האנשים אינן באין אלא מטיפה שלזנות ... היאך אנו יכולין לקבל את התורה? נגלה על בני ישמעאל ועל בני קטורה, אמר להן: מקבלין אתם התורה? אמרו לו: ומה כתוב בה? אמר להן: לא תגנוב. אמרו לו: כל עצמן שלאותן האנשים אינן חיינין אלא מגניבה וגזל ... והוא יהיה פרא אדם, היאך אנו יכולין לקבל את התורה? ולא רצו לקבל" (מדרש תנאים לדברים פרק לג). המדרש למעלה, לעומת זאת, מתחבר למדרש ספרי האזינו לעיל שמדבר על הפסולת שנדחתה, על ההבדל בין בית אברהם ובית יעקב, אבל כאן לא סתם "ברירה טבעית", אלא בקשר ברור למעמד הר סיני, לנכונות לקבל את התורה. הבן פותר לאב את הבעיה בכך שהוא מבדיל את עצמו משאר האחים, בזכות שידע ליפות את עצמו "פְּרָקֵס את עצמו וסָפַר את שְׁעוֹר". האם בכך "סגרנו עניין" עם בני קטורה? (ראה אגה את הפועל פר"ס בגמרא שבת לד ע"א בהקשר של תלמידי חכמים וזונות).

²³ בסיס הדין בסוגיה זו הוא אמירתו של רבי יוסי ברבי חנינא (עמוד קודם שם): "כל מצוה שנאמרה לבני נח ונשנתה בסיני - לזה ולזה נאמרה. לבני נח ולא נשנית בסיני - לישראל נאמרה ולא לבני נח". מצוות מילה נאמרה לפני מעמד הר סיני (פרשת לך לך) ונשנתה בסיני (פרשת תזריע) ולפי זה היא תקפה לכל מי שנצטווה עליה בציווי הראשון, היינו לכל בני אברהם (הגמרא משתמשת בביטוי בני נח!). התשובה היא שכבר בציווי התורה עצמה יש צמצום והגבלה: "ואתה את בריתי תשמר", "אתה וזרעך" וישמעאל ועשו אינם נכללים. אבל בני קטורה, כן! שים לב שר' יוסי בר אבין כולל את בני קטורה לא רק מכח דרשה על הפסוק: "את בריתי הפר", אלא מכח ידיעה מוקדמת ומוסכמה שבני קטורה חייבים במילה! ולהלכה, נחלקו בעניין זה רש"י ורמב"ם. שיטת רש"י היא שאין הלכה זו נוהגת לדורות והגמרא מדברת רק על אותם שישה בני קטורה המוזכרים בתורה: זמרון, יקשן, מדין, מדין, ישבן ושוח. ראה פירושו בגמרא שם וגם פירושו לבראשית יז יט, בציווי המילה בפרשת לך לך, ששולל את בני קטורה ומעמיד אותם בדרגה אחת עם בני ישמעאל. שיטת הרמב"ם, לעומתו, היא שבני קטורה חייבים למול, מה גם שהם נולדו כבר מאברהם שהיה נמול (כמו יצחק שהיה "קדוש מבטן"), ראה רמב"ם הלכות מלכים פרק י הלכה ח: "אמרו חכמים שבני קטורה שהם זרעו של אברהם שבא אחר ישמעאל ויצחק חייבין במילה, והואיל ונתערבו היום בני ישמעאל בבני קטורה יתחייבו הכל במילה בשמיני, ואין נהרגין עליה". האם לפנינו הבדלי השקפה בין מי שחי בסביבה נוצרית ומי שחי בסביבה מוסלמית?

²⁴ בתחילת פרשת משפטים, בדין עבד עברי, מרחיב אבן עזרא בדיון בשימוש בתואר "עברי" בתורה ובאילו מקרים ומה הוא כולל: "וקדמוניו אמרו כי עבד עברי הוא ישראל ... והחולקים עליהם אמרו כי עבד עברי אינו ישראל, רק הוא ממשפחת אברהם ... והיה עליהם קשה שהיה נרצע". אבן עזרא מתווכח עם אותם החולקים ומביא לכך מספר ראיות, בראשן החזרה בספר דברים "כי ימכר לך אחיך העברי" שמורה על כך שגם שאר "עברי" שבתורה הוא ישראלי היינו אחיך (ורק אדום הוא עשו יכול גם להיקרא אחיך). אבל אבן עזרא מסכים עם החולקים בהבנה הלשונית "והנה אין ספק כי פירוש אברם העברי שהוא מבני עבר" "ויש להם סמך". רק שבמעבר התורה מספר בראשית לספרים שמות ואילך, ספרי הדינים והמשפטים, משתנה משמעות המילה עברי להלכה. והרוצה להרחיב יעניין הן בפירוש הארוך והן בפירוש הקצר של אבן עזרא בתחילת פרשת משפטים ובדבריו [אברהם העברי](#).

²⁵ המדרש מדגיש שוב את יעקב שאין בו פסולת (ללמד שבני קטורה, ישמעאל ועשו יש בהם פסולת) ולכאורה ממשך את הקו שכבר ראינו בשני מדרשי ספרי לעיל. כך גם נראה מהמקבילה בפסיקתא רבתי (איש שלום) פיסקא לט - למנצח על הגיטית. אבל קריאה דקדנית יותר של המדרש תזכיר לנו שבבלעם עסקינן שבא לקלל ונמצא מברך. כבר בתקופת בלעם היה ידוע ייחוסם של העמים ואבותיהם. אין בלעם מוכן לקלל את "בני אברהם" שהרי ייפגע בכך ברבים מעמי הסביבה, (כולל מדיין שהם מבני קטורה ושותפים למואב בהזמנת בלעם, ראה רשב"ם לעיל). גם לא את "בני יצחק" שיכללו את אדום. רק את בני יעקב-ישראל שזה סימון מטרה ספציפית וברורה לשמחתם והסכמתם של עמי הסביבה. ביעקב אין פסולת, אבל הוא גם עומד במקום צר, כפי שבלעם ספק מברך ספק מקלל "הן עם לבדד ישכון ובגויים לא יתחשב", עליו הרחבנו בדברינו [עם לבדד ישכון](#) בפרשת בלק.

מסכת סנהדרין דף צא עמוד א

ושוב פעם אחת באו בני ישמעאל ובני קטורה לדון עם ישראל לפני אלכסנדרוס מוקדון. אמרו לו: ארץ כנען שלנו ושלכם, דכתיב: "ואלה תולדות ישמעאל בן אברהם" (בראשית כה יב) וכתיב: "ואלה תולדות יצחק בן אברהם" (שם פסוק יט).²⁶ אמר להן גביהא בן פסיסא לחכמים: תנו לי רשות ואלך ואדון עמהם לפני אלכסנדרוס מוקדון. אם ינצחוני - אמרו הדיוט שבנו נצחתם, ואם אני אנצח אותם, אמרו להם: תורת משה רבינו נצחתכם. נתנו לו רשות, הלך ודן עמהן. אמר להם: מהיכן אתם מביאין ראייה? - אמרו לו: מן התורה. - אמר להן: אף אני לא אביא ראייה אלא מן התורה, שנאמר: "ויתן אברהם את כל אשר לו ליצחק ולבני הפילגשים אשר לאברהם נתן אברהם מתנות וישלחם וכו' " (בראשית כה ה-ו). אב שנתן אגטיין לבניו בחייו, ושיגר זה מעל זה, כלום יש לזה על זה כלום? מאי מתנות? אמר רבי ירמיה בר אבא: מלמד שמסר להם שם טומאה.²⁷

מסכת זבחים דף סב עמוד ב

בני אחתיה דרבי טרפון הוו יתבי קמיה דרבי טרפון, פתח ואמר: "ויוסף אברהם ויקח אשה ושמה יוחני", אמרי ליה: קטורה כתיב! קרי עליהם: בני קטורה.²⁸

מסכת סופרים הוספה א פרק א הלכה א

האדם הגדול בענקים, הגדול, היה אברהם אבינו גבוה יותר מענקים, בענקים, זה אברהם אבינו שהיה גבוה קומתו כנגד שבעים וארבעה אנשים, ואכילתו ושתייתו כך היה, כנגד שבעים וארבעה אנשים, וכוחו כן. מה עשה, נטל שבעה עשר בני קטורה, ובנה להן כרך של ברזל, והכניסן לתוכו, והשמש מעולם לא נכנס בתוכו, מפני שהיה גבוה הרבה, ומסר להן דיסקרין של אבנים טובות ומרגליות, ומשתמשין בו לעתיד לבוא, כשעתיד הקב"ה להחפיר חמה ולבנה, כמה דכתיב: "וחפרה הלבנה ובושה החמה", שמהן עתידין לשמש.²⁹

שבת שלום

מחלקי המים

²⁶ בשותפות ואולי אפילו עם עדיפות לבני ישמעאל וקטורה, שקודם כתובים תולדות ישמעאל ורק אח"כ תולדות יצחק. בחלוקת הפרשיות שלנו תולדות ישמעאל מסיימים את פרשת חיי שרה, על מנת שתולדות יצחק תפתחנה פרשה חדשה שזכתה לשם "פרשת תולדות". מעניין שהמדרש בכלל צריך פסוקים אלה ולא מביא ראייה פשוטה מפרשת לך לך שישמעאל נולד לפני יצחק. התשובה אולי במבנה הכולל של פרק כה אשר מוקדש לסיכום חייו של אברהם, פותח בבני קטורה ומסכם את תולדות אברהם.

²⁷ מדרש שכל טוב (בובר) בראשית פרק כה מסביר ששם הטומאה הוא חכמת האצטגנינות (הכוכבים). בפרשת לך לך קראנו: "ויוצא אותו החוצה - צא מאצטגנינות שלך שראית במזלות" אומר הקב"ה לאברהם (ראה רש"י בראשית טו ה). וכאן הוא מוסר חכמה זו לבניו הנדחים. (ועדיין כל בית ישראל מברכים איש את רעהו בברכת מזל טוב!). לעצם המדרש שלמעלה, ראה מקבילה בבראשית רבה סא ז בפרשתנו (שם לא מוזכרים בני קטורה ולכן העדפנו את נוסח הגמרא בסנהדרין): "בימי אלכסנדרוס מוקדון באו בני ישמעאל לעורר על ישראל על הבכורה ובאו עמהם שתי משפחות רעות כנענים ומצרים. אמרו: מי הולך ודן עמהם? אמר גביה בן קוסם: אני הולך ודן עמהם. אמרו לו: היזהר שלא תחליט להם את הארץ. אמר: אני הולך ודן עמהם; אם נצחתי אותם - הרי מוטב. ואם לאו - אתם אומרים: מה הגביע הזה שיעורר עלינו? הלך ודן עמהם. אמר להם אלכסנדרוס מוקדון: מי תובע מיד מי? אמרו וישמעאלים: אנו תובעים מידן ומתורתן אנו באים עליהם. כתיב (דברים כא) כי את הבכור בן השנואה יכיר לתת לו פי שנים וישמעאל בדין שיטול פי שנים. א"ל גביה בן קוסם: אדוני המלך, אין אדם עושה מה שהוא רוצה לבניו? א"ל: הן. א"ל: והכתיב ויתן אברהם את כל אשר לו ליצחק. אמרו לו: והיכן שטר שילוח שחילק בין בניו? א"ל: ולבני הפילגשים אשר לאברהם נתן אברהם מתנות וישלחם מעל יצחק בנו. ונסתלקו משם בבושת פנים". בהלכה ניתן לדחות את בני ישמעאל וקטורה (ואדום), אבל כנראה לא בתביעות ההיסטוריות. קרבתם המשפחתית לבני ישראל, דרך אברהם היא מקור החיכוכים איתם (עד היום). ראה גם מעורבות המעצמות: בסיפור בגמרא סוטה לעיל, בהתנגדות לקבורת יעקב במערכת המכפלה, מצרים דרך "כתרו של יוסף" היא שמונעת את העימות. כאן, המעצמה המשליטה סדר היא יוון - אלכסנדר מוקדון.

²⁸ בני אחותו של ר' טרפון אינם מרכזים בלימוד ולפיכך הוא "עושה להם תרגיל" באמצעות שינוי הפסוק על מנת לעורר אותם. וכשהם מתקנים אותו הוא סונט בהם ומכנה אותם "בני קטורה" - "שאינם יודעים לדבר בהלכה". "בני אברהם אבל לא כזרע יצחק ויעקב". ראה פירוש מהרש"א שם שמוסיף שלא קרא להם בני עשו או בני בשמת ואהליבמה משום שלא רצה לזלזל בכבוד גיסו ואחותו "דקטורה כשרה הייתה על שם שמעשה נאים כקטורת". ועדיין לקרוא למישהו בני קטורה הוא זלזול "שגם שאתם נימולים - גם בני קטורה נימולים".

²⁹ אברהם אבינו מכונה "האדם הגדול בענקים" ורבו על כך המדרשים (כגון שהיה ראוי להיות אדם הראשון). זאת, עפ"י הפסוק ביהושע יד טו: "וְשֵׁם חֶבְרוֹן לְפָנִים קְרִית אַרְבַּע הָאֲדָם הַגְּדוֹל בְּעֵנְקִים הוּא וְהָאָרֶץ שְׁקֵטָה מִמֶּלְחָמָה". המדרש אוהב לחבר את העבר הקדום עם העתיד הסתום ולעתיד לבוא יתחברו ויאוחו הדברים. בינתיים, בני קטורה כלואים בכרך או מגדל מסתורי מברזל. ראה גם מדרש תהלים (בובר) מזמור מט: "גם בני אדם גם בני איש. מהו גם בני אדם. אלו בני אברהם דכתיב ביה האדם הגדול בענקים (יהושע יד טו), גם לרבות בני ישמעאל ובני קטורה". השווה עוד מדרש זה עם במדבר רבה ב יג: "וחפרה הלבנה ובושה החמה ... כך אברהם ויצחק פניהם מתכרכמות לעתיד לבוא בשביל בניהם. אברהם בשביל ישמעאל ובני קטורה יצחק בשביל עשו ואלופיר". אך עפ"י מסכת סופרים, לעתיד לבוא לא יתבייש אברהם בכל צאצאיו ויוציא את בני קטורה ששמרו כל השנים על האבנים הטובות והמרגליות שעתידים להחפיר את פני החמה והלבנה. לא אברהם יתבייש, כי אם החמה והלבנה שפגמו בצאצאיו.